

CUMA NAMAZINA DAİR

*Dr. Ali İhsan PALA**

ÖZET

Cuma namazı müslümanlığın sembolik anlam taşıyan önemli ibadetlerinden biridir. Hafta bir kez olmak üzere bütün müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Bu sebeple üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Bu namazın sahih olabilmesi için öngörülen bazı şartlar üzerinde alimler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Muhammed Bahit bu tartışmaları ele alan bir risale yazmıştır. Bu yazı bu risalein notlarla çevirisinden ibarettir. Anahtar kelimeler: Cuma namazı, zuhr-i ahir, köy, şehir, ihtiyat, ihtilaf.

On Friday prayer

The friday prayer is one of important worships wich include symbolic meaning. It is an obligatory prayer for all Muslims once a week. For this, it has been studied very much and there are some differences between Islamic scholars on some conditions for it. Mohamed Bahit wrote an article on these discussions. And this study is it's translation with some addition notes.

Keywords: Friday prayer, the last noon (zuhr-i ahir), village, city, expedient, difference.

GİRİŞ

Cuma namazı Müslümanlık açısından çok önemli bir ibadettir.¹ Onun bu önemi haftada bir kez cemaatle kılınmak zorunda oluşunun yanı sıra başka bir takım sebeplerden kaynaklanmaktadır.² Böylece onun toplumsal bir yönünün bulunduğunu görmekteyiz. Bu sebeple üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Cuma namazı fıkhıta öteden beri ihtilaflara konu olmuş bir ibadettir. Önemine binaen özel şartların bulunmasını gerektirmesi onu diğer namazlardan ayrıca başlıca özellik olmuştur. Bundan dolayı bu namazın usulüne uygun ve sahih bir şekilde yerine getirilmesi konusunda alimlerin büyük bir duyarlılık gösterdikleri görülür. Cuma namazının farziyetine ilişkin iki tür şarttan söz edilir. Birincisi; Cuma namazının müslümanlar üzerine farz ola-

* Yüzüncü Yıl üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-mail: alihsanpala@yahoo.com

¹ Cuma namazı hakkında genel bir değerlendirme bilgi için bk. Yavuz, Yunus Vehbi, *Başlangıcından Günümüze Cuma Namazı*, 2. bs., Bursa, 1986; Câdelhak, Ali, *Risâle fi Salâti'l-Cumu'a*, (Ezher dergisinin Nisan 1991 sayısının eki olarak yayımlanmıştır.); Döndüren, Hamdi, "Cuma Namazı ve Kılıma Şartları", *Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 2, 1987, s. 141-150.; Karaman, Hayrettin, "Cuma Günü ve Cuma Namazı" <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0015.htm> ; Yılmaz, Ahmet, *Türkiye'de Cuma Namazı Sahih midir?*, Kale Ofset Matbaacılık, 3. bs., b.y.y., 1993.

² Cuma namazının önemi ve özellikleri hakkında geniş bilgi için bk. Suyûti, *el-Lum'a fi hasâisi'l-Cumu'a* (nşr. Muhammed Besyûni Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1984.

bilmesi için, bir başka deyişle bir kimsenin Cuma namazı kılmakla yükümlü tutulabilmesi için gerekli olan şartlar ki bunlara fakihler "vucub şartları" demektedirler.³ İkincisi de kılınacak Cuma namazının sahih ve geçerli olabilmesi için öngörülen şartlardır ki buna da fakihler "sıhhatinin" veya "edasının şartları" demektedirler.⁴ Vucub şartları bir tarafa bırakılacak olursa, Cuma namazının sahih ve geçerli olması için öngörülen şartlar konusundaki kimi yaklaşım farklılıkları sebebiyle Cuma namazına ilişkin tartışmalar öteden beri hep güncelliğini korumuştur.

Bu tartışmaların en dikkat çeken kısmı ise, köylerde Cuma namazının kılınıp kılınmayacağı ile bir yerde bir tek camide kılınması meselesidir. Bu sebeple Cuma namazı konusunda çağımızda da çok şeyler söylendi; bu konuda makaleler, kitaplar ve risaleler yazıldı. Son zamanlarda ülkemizde yeniden tartışılan konu ise kadınların Cuma namazı kılıp kılınmayacağı meselesidir.⁵ Bu konuların hepsinin ayrı ayrı yeniden ele alınması gereken konular olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte, konuya dair Türkiye dışında yazılıp çizilenlerin de okuyucuya sunulmasında yarar vardır. Bu hem mukayese etme, hem de meselenin İslam dünyasındaki ortak noktalarını görme açısından önemlidir. İşte bu noktadan hareketle, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli Hanefi fakihlerinden Muhammed Bahî el-Mutî'î (1854-1935)'nin, bu konuda kendisine bir Türk öğrencinin sorduğu soruya verdiği risale boyutundaki cevabını içeren *Ahsenu'l-Karâ fi Salâti'l-Cumu'ati fi'l-Kurâ* (Cem'iyetu'l-Ezheri'l-İlmiyye, 2. bs. Kahire, 1355/1936) adlı eserini Türkçe'ye çevirerek okuyucularla paylaşmak istedik. Risale'nin yazılmasına neden olan soru, köylerde Cuma namazı kılınması, kılınacak yerin şehir olması gibi birkaç meseleyle sınırlı olmakla birlikte, müellif konunun netleşmesi için bunlara ilaveten ilgili bazı konuları da ele almış ve çok fazla ayrıntı sayılmayacak tarzda görüş ayrılıklarını dile getirmiştir. Biz risalenin daha yararlı olması düşüncesiyle salt çeviriyle yetinmeyip, müellifin atıfta bulunduğu rivayetleri tahrîç ettik, kaynaklara ya da alimlere atfedilen hemen hemen bütün görüşleri kaynaklarından referanslandırdık. Bu arada, risalenin metninde basımdan kaynaklandığını düşündüğümüz bazı metinsel hataları da tashih ederek çevirinin o doğrultuda çıkmasını sağladık. Metinde zikri geçen alimlerin kimliklerine ilişkin kısa notlar ile ölüm tarihleri tarafımızdan eklendi. Özetle burada yer alan bütün dipnotlar tarafımızdan eklenmiş olmakla birlikte, müellifin bu eserdeki yaklaşımlarına ilişkin olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunmadık. Şimdi okuyucuyu bu risale ile başbaşa bırakıyoruz.

³ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'* (nşr. Muhammed Adnan Derviş), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1997, I, 581; Tumurtâşi, *Tenvîru'l-ebâr ve câmi'u'l-bihâr* (İbn Âbdin'in *Reddu'l-muhtâr* [Matbaatu'l-Halebi, 3. bs., Kahire, 1984] adlı haşiyesi içinde), II, 162.; Nefrâvî, Ahmed b. Ganîm, *el-Fevâkihu'd-devânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1994, I, 260.

⁴ Haskefî, *ed-Durrü'l-muhtâr*, II, 145; Şirbînî, *el-İknâ'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1994, I, 179; Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-devânî*, I, 260.

⁵ Bu konuda bk. Hizmetli, Sabri, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*, Ankara 1196; Çalış, Halit, "Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü", *Marife*, VI/1, Konya 2005, s. 205-212.

[ASIL METNİN ÇEVİRİSİ]

Yazarı: *Muhammed Bahît El-Mutî⁶*

Esirgeyip bağışlayan Allah (c.c.)'ın adıyla; Hamd Allah'a mahsustur. Salat ve selam O'nun Resulü ve ashabının üzerine olsun. Allah (c.c.)'ın affına muhtaç Muhammed b. Bahît el-Mutî'î el-Haneî der ki: Anadolu'nun Sivas ilinden gelmiş ve Ravâku'l-Etrâk'da⁷ kalan Ömer Faik adında bir Türk öğrenci bana şöyle bir soru sormuştu: *İster büyük olsun ister küçük olsun köylerde Cuma namazının kılınması konusundaki görüşünüz nedir? Zira köylerde Cuma namazının sahîh olması için gereken bazı şartlar mevcut, Meslek erbâbının, çarşı-pazarın, ilim adamlarının bulunması, insanların toplanması gibi bazı şartlar ise mevcut değildir. Bu gibi yerlere "mısır(şehir)" denir mi denmez mi? Şayet mısır oluşları tâhakkuk etmezse o taktirde mısır olmayan yerde Cumanın kılınamayacağının delili nedir? delil varsa eğer, bu delil kati midir yoksa zanni midir? Devlet başkanı veya onun vekilinin iznine ilişkin delil nedir? şayet delil varsa bu delil kat'î midir zanni midir? bu konuda bir ihtilâf var mıdır, yoksa ittifakla mı bu böyledir? Şayet söz konusu edilen bu hususlarda bir delil yoksa, her hangi bir yerde Cumanın kılınmasına mâni olan nedir? çünkü Cuma İslam'ın şîârındandır. Allah mükafatınızı versin! bu sorumuzu cevaplar mısınız?*

Ben de konuyu, her hangi bir mezhebin görüşünü diğer birine tercih etmekten kaçınarak -çünkü sorudan da anlaşıldığı gibi soruyu soranın amacı bununla ilgili değil- meseleyi ittifak ve ihtilaf noktalarıyla sınırlı tutup Allah'a güvendim ve şu şekilde cevapladım. Tevfik Allah'tandır.

1. Cuma Namazı'nın Farziyetinin Sabit Oluşu

Bilmiş ol ki Cuma namazı, Kuran, Sünnet ve İcma' ile sabit olmuş kesin bir farizadır. Kılınması kesin farz olup terk edilmesi haramdır ve farziyyetini inkâr eden küfre düşer.

1.1. Ku'rân'dan delili şu ayettir: *Ey inananlar! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*⁸ Bütün müslümanlar, bu ayette sözkonusu edilen "namaz"dan maksadın Cuma namazı olduğu hususunda birleşmişler (icma etmişler)dir. Ayette Allah'ı zikretmeye koşulması (gidilme-

⁶ Müellifin biyografisi ve diğer eserleri hakkında bk. Pala, Ali İhsan, "Muhammed Bahît el-Mutî'î (1854-1935): Hayatı ve İlmî Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 189-204.

⁷ Kelime olarak ravâk, bir evin giriş kısmı anlamına gelir. Tarihi Ezher Camii'nin sağ tarafında yer alan ve Türk öğrencilerin barınması için yapılan bölüme, yurda verilen addır. Bu yurttan Türk öğrencilerin yanı sıra Balkan ülkelerinden gelen öğrencilerle Rusya ve Türkistan gibi bölgelerden gelen öğrenciler de kalırdı. Bu bina Sultan Eşref Kaytabay tarafından yapılmış daha sonraları çeşitli ilavelerle geliştirilmiştir. (Genel olarak Ezher'in ravakları ve özel olarak Ravaku'l-Etrâk hakkında geniş bilgi için bk. Şinnâvî, Abdulaziz Muhammed, *el-Ezher Câmî'an ve Câmî'aten*, Mektebetu'l-Anglo'l-Misriyye, Kahire, 1983, I, 243 vd.).

⁸ Cuma, 62/9.

si) yönündeki "emir" namaza çağrılmanın hemen ardından getirilmiştir ki bu da, Cuma namazının farziyyetini ifade eder. Ayette geçen "zikir"den maksadın ister namaz olduğunu -ki çoğunluğun kanaati ve zâhir olan da budur- isterse hutbe olduğunu kabul edelim farketmez. Çünkü başka bir işin (asıl işin/Cuma namazının) yapılması maksadına yönelik olan "Bizzat kastedilmeyen koşmaya yönelik emir, bizzat kastedilen (Cuma namazın)e yönelik emrin bir dalı(alt birimi)dır.⁹ Her iki durumda da koşmaktan bizzat kastedilen şey ise namazdır. Şüphesiz ayette geçen فاسعوا / *fes'av/koşun!* Emri, koşmanın talep edildiğine kesin olarak delalet etmektedir ki, aynı zamanda bu emrin sübutu da kesindir. Dolayısıyla koşmanın farziyyetini ifade eder. Böyle olunca, koşma ile bizzat kastedilen Cuma namazının farz olduğunu ise evleviyetle ifade eder. Bunun içindir ki âlimler, koşmanın sadece Cuma namazı kılmakla mükellef olan kimselere farz olduğu konusunda icma etmişlerdir.¹⁰

1.2. Sünnetten delili ise, Cuma namazının kılınmasının teşvik eden ve terkedilmesine karşı tehdit içeren pek çok hadistir. Bunlardan birisi Ebû Dâvûd'un Târik b. Şihâb'dan rivayet ettiği şu hadistir: *Cuma namazı, köle, kadın, çocuk ve hasta dışında her müslümanın cemaatle kılması gereken bir haktır.*¹¹ Başka bir varyantta *Cuma namazı, çocuk, köle ve yolcu dışında herkese farzdır.* Bu hadisi Beyhakî Temîm ed-Dârî'den rivayet etmiştir.¹² Taberânî de Hakem b. Amr'dan rivayet etmiş ve "kadın ve hasta" ibaresine yer vermiştir.¹³ Müslim'in İbn Ömer ve Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet ettiği bir başka varyantta ise Resulullah (s.a.v) minberden şöyle buyurmuştur: *Andolsun ki bir takım topluluklar Cuma namazlarını terketmekten ya vazgeçerler veya Allah onların kalplerini mühürler de sonra mutlaka gafillerden olurlar.*¹⁴

1.3. İcmâya gelince, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanından günümüze kadar Cuma namazının kılındığı ve farz olduğu konusunda icmâ hasil olmuştur. Müçtehit imamlar Cuma namazının cemaatle ve hutbe ile kılınacağı konusunda ittifak ettikleri gibi, Cumanın farziyeti ve öteden beri kılındığı konusunda da ittifak etmişlerdir.

⁹ Krş. İbnu'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsi, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî), II, 21.

¹⁰ Tahâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye 'alâ Merâki'l-felâh 'alâ Nûri'l-izâh*, Matba'atu'l-Halebî, 2. bs., Kahire, 1970, s. 410.

¹¹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Es'as, *es-Sünen*, (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût, Dâru'l-Cenân, Beyrut, 1988, "Salât" 209, I, 347; Ayrıca bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâil *et-Târîhu'l-kebir* ((nşr. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-Fikr, ts., II, 337; Buradaki "haktır" kelimesi, "farziyeti Kur'ân ve sünnetle sabit olmuştur" anlamındadır (bk. 'Azîmâbâdi, Ebu't-Tîb Muhammed Şemsulhak, *'Avnu'l-Ma'bûd şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut 1415/194, III, 278).

¹² Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyn, *es-Sünenü'l-kubrâ* (nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke 1994, III, 183.

¹³ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir* (nşr. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi), Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2. bs., Musul 1983, II, 51; VIII, 321; krş. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef* (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd 1409/1990, I, 446.

¹⁴ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., II, 591 (had. No: 865).

2. Hz. Peygamber (s.a.v)'in Hicretten Sonra Kıldığı İlk Cuma Nama-

ZI

Hz. Peygamber (s.a.v)'in hicretten sonra kıldığı ilk Cuma, Medine'de gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber (s.a.v) hicret ederek Medine'ye geldiğinde, Rebî'u'l-Evvel ayının onikinci pazartesi günü kuşluk vaktinde Amr b. Avf oğullarının bulunduğu Kubâ'ya geldi. Perşembe gününe kadar orada kaldı. Oranın halkı için bir mescid inşa etti ve Cuma günü Medine'ye doğru yola çıktı. Benî Sâlim b. Avf yurduna vardığında, orada bir vadide –ki İbn Avf oğulları burasını mescid edinmişlerdi- Cuma namazı farz kılındı. Hz. Peygamber (s.a.v)'de hemen onları topladı ve onlara hitap etti (hutbe okudu). İşte Hz. Peygamber (s.a.v)'in Medine'de okuduğu (kıldığı) ilk hutbe (Cuma) budur.

3. Hicretten Önce Cuma Namazının Kılınışı

Hicretten önce ise Cuma namazı, Mus'ab b. Umeyr tarafından Medine'de kılınıyordu. Beyhakî ve başkalarının İbn Şihâb ez-Zuhrî'den onun da Mus'ab b. Umeyr'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) Mus'ab b. 'Umeyr'i Medine'ye gönderdiğinde o, Sa'd b. Muâz yurdunda konaklamış ve onlara –ki oniki kişi idiler- Cuma namazını kıldırmıştır.¹⁵ İbn Mâce, Dârekutnî ve Beyhakî'nin rivayet ettiklerine göre, Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik demiştir ki: "Babamın gözleri görmez olunca ona kılavuzluk ediyordum. Onu Cuma namazına götürdüğümde ezanı işitti ve Ebû Ümâme'ye dua etti, onun için mağfaret diledi. Bir müddet böyle devam ettim. Babam her ezan işittiğinde bu şekilde yapardı. Ben kendisine dedim ki: "Babacığım her Cuma namazı ezanını işittiğinde Ebû Ümâme için mağfaret dilemenin sebebi nedir?" O bana şu cevabı verdi: "Ey oğulcağızım! Ebû Ümâme, Medine civarında Beyâda oğullarının¹⁶ "Harre¹⁷'sindeki Hezmu'n-Nebî'te¹⁸ –ki oraya "Nakî'u'l-Hadimât"¹⁹ denirdi- insanlara ilk Cuma namazını kıldırın kimse- dir." Ben babama: "o gün kaç kişi idiniz? Diye sordum." O da: "kırk erkektik" dedi.²⁰ İbn Sîrîn: "söz konusu olan Ebû Ümâme'nin, Es'ad b. Zürâre b. 'Ades

¹⁵ Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, III, 179.

¹⁶ Ensâr'ın bir kolu olup Beyâda b. 'Amir b. Ruzeik b. 'Abdi Hârise b. Mâlik b. Gadab b. Ceşm b. El-Hazrec'e nispet edilmektedirler (bk. el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., V, 405).

¹⁷ Köyün ismi.

¹⁸ Bu yer Medine'ye 20 fersah (1 fersah 3 mil, 1mil ise 1848,32 metredir. Bk. Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslamî ve edillehu*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 3.b., 1989, I, 74-75.) uzaklıkta bulunan ve Hz. Ömer tarafından savaşlarda elde edilen hayvanlar ile mücahidlerin (askerlerin) atlarının otlaması için koruluk olarak belirlediği bir yer (vadi) olup (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, V, 301) orada bulunan bir köyün adıdır (bk. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylu'l-evtâr*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1973, III, 283).

¹⁹ Bu rivayetin yer aldığı İbn Mâce'nin *es-Sunen*'inin Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf tarafından yapılan tahkikli neşrinin (Dâru'l-Cil, Beyrut, 1998 baskısı) II. cildin 288. sayfasında "el-Hadimât" kelimesi "el-Hademât" şeklinde yer almıştır. Doğrusu metinde verildiği gibidir. Ayrıca, "نتع الخضمك/Nakî'u'l-Hadimât" ismi metinde "نتع الخصن" şeklinde yer almıştır (Bahî, Muhammed el-Mutî'i, *Ahsenu'l-Karâ fi Salâti'l-Cumu'ati fi'l-Kurâ. Cem'iyyetu'l-Ezheri'l-İlmiyye*, 2. bs. Kahire, 1355/1936, s. 6). Doğrusu çeviri de verdiğimiz gibidir (Bk. 'Azîmâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, III, 281).

²⁰ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sunen* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, I, 343; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sunen* (nşr. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1966, II, 5; Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, III, 176.; Rivayetin diğer varyantları için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 210, I, 348.; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, *es-Sahih* (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1970, III, 112; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *es-Sahih*, (nşr. Suayb el-Arnaût), Muessesetu'l-Risâle, 2. bs., Beyrut,

b. Abd el-Hazrecî el-Ensârî olduğunu ve Medine halkının onun yanında toplanıp o gün onlara iki rekat namaz kıldırıldığını, onlara öğütte bulunduğunu (hutbe), onlara bir koyun kestiğini ve sayıları az olduğu için onu iki öğünde yediklerini ve bunun İslam'da kılınan ilk Cuma namazı olduğunu zikretmiştir. Onların sayılarının oniki kişi olduğu varid olmuştur.²¹ Herhalde, Es'ad b. Zürâre Cuma namazının kılınmasında Mus'ab'a yardımcı olmuş bundan dolayı da Ka'b, -onlara dua edip koyun kesmesinden de anlaşılacağı gibi- Cuma namazının kıldırılmasını ona nisbet etmiştir.

4. Müçtehit İmamların (Cuma namazıyla ilgili) İhtilaf Ettikleri Hususlar

İmamlar bir takım hususlarda ihtilaf etmişlerdir.

4.1. Cuma Namazı Kılınacak Yerin Şehir Olması

İhtilaf edilen konulardan ilki, Cuma namazının sahih olması için Cuma namazı kılınacak yerin mısır (şehir) olmasının şart olup olmadığı hususudur. Hanefilere göre bu hem vucubunun (farz olmasının) hem de sihhatinin (sahih, geçerli, kabul olmasının) şartıdır.²² Dolayısıyla Cuma namazı sadece şehir veya çevresinde farz ve sahih olur. Hanefiler bunu, İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Ali'den "mevkûf"²³ olarak rivayet ettiği şu hadisle delillendirmişlerdir. *Cuma namazı, teşrik tekbirleri, ramazan ve kurban bayramı namazı ancak büyük bir şehirde sahih olur.*²⁴ Bir de, Cerîr'in Mansur'dan, Mansur'un Talhâ'dan Talhâ'nın Sa'd b. 'Ubeyde'den onun da Ebû Abdurrahman'dan rivayet ettiği sahih bir senedle gelen şu haberle delillendirmişlerdir. Hz. Ali demiştir ki: *Cuma namazı ve teşrik tekbirleri ancak büyük bir şehirde sahih olur.*²⁵ Nevevî (ö. 676/1277)'nin bu hadis hakkındaki, "Hz. Ali'ye dayandırılan hadisin zayıflığı konusunda ittifak vardır. O hadis zayıf ve "munkatî"²⁶ (kopuk) bir senedle Hz. Ali'ye "mevkufen" rivayet edilmiştir."²⁷ sözleriyle ilgili olarak Bedruddin Aynî (ö. 855/1451) 'Umdetu'l-Kârî adlı eserinde şöyle demiştir: "Galiba Nevevî sadece senedinde Haccâc b. Ertâh'ın bulunduğu esere vakıf olmuş, Cerîr'in Mansûr'dan yaptığı rivayete vakıf olmamıştır. Çünkü bu rivayet sahih bir senede sahiptir. Şayet Nevevî bu rivayete vakıf olsaydı böyle söylemezdi. Nevevî'nin "bu hadisin zayıflığı konusunda ittifak vardır" sözü-

1993, XV, 477; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 91; Hâkim, Nisâbü'rî Muhammed b. Abdillâh, *el-Mustedrek 'ala's-Sahîhayn* (nşr. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 417.

²¹ Bk. Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Kahire 1990, X, 6821-6822.

²² Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsûr*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1406/1985, II, 23; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 22.

²³ **Mevkûf hadis:** İster söz, ister fiil, isterse takrir olsun, ister senedi muttasıl olsun ister munkatî' olsun sahabelden (sahabeye nispet edilen) rivayet edilen hadistir. Buna "eser" de denilmektedir. (Bk. Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 1979, I, 184).

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 439.

²⁵ Müellifin bu rivayete ilişkin zikrettiği raviler bir önceki rivayette geçmektedir. Bu rivayet ise,

²⁶ **Munkatî' hadis:** Kopukluk şekli ne olursa olsun senedi (ravi zinciri)nde kopukluk bulunan hadistir. (Bk. Suyûtî, *er-Tedrib*, I, 207).

²⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb* (nşr. Mahmud Matrûhî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, IV, 424.

ne gelince bu, kendisinin bir ilavesi olup ondan önce bunu kimin söylediği bilinmiyor. Kaldı ki Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1040) *el-Esrâr*²⁸ adlı kitabında, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805)'nin bu hadis hakkında: "Bu hadisi Muaz b. Cebel ve Sürâka b. Mâlik "merfû"²⁹ olarak rivayet etmiştir" dediğini ileri sürmüştür.³⁰ Ayrıca Hâkim Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Abdurrezzak (ö. 211/826)'in tahrir ettiği *Cuma namazı, teşrik tekbirleri ancak büyük bir şehirde sahih olur*.³¹ Hadisininin sahih olduğunu söylemiştir. Şeyhulislam Hâherzâde³² de Ebû Yusuf'un *el-Emalî* adlı eserinde bu hadisi Hz. Peygamber (s.av)'den "merfû" olarak rivayet ettiğini kaydetmiştir.

İmam Şâfi'î'ye göre ise Cuma namazı kılınacak yerin şehir ve civarı olması, Cumanın ne farz olması ne de sahih olması için şarttır. Bilakis, halkın yaz-kış -çok zorunlu göç hariç- (başka bir yere göç etmeyerek) sürekli olarak ikamet ettiği her köyde, kendisine Cuma farz olanlardan kırk erkek bulunduğu sürece Cuma namazı sahihdir.³³ İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İshak b. Râhûye (ö. 238/853) de bu görüşe meyillidirler.³⁴ İmam Malik (ö. 179/785)'in kanaati de böyledir; şu kadar var ki o, belli bir sayıya itibar edilmeksizin birtakım evlerin ve bunlara ait bir mescidin bulunduğu her köyde Cuma namazının farz ve sahih olduğunu söylemiştir.³⁵ Bu kanaatte olanlar görüşlerini İbn Abbâs'ın "Resulullah (â.s)'ın mescidinde(kılınanda)n sonra kılınan ilk Cuma Cuvâsâ denilen köyde kılınandır."³⁶ Sözü ve bir de Zuhri kanalıyla Ümmü Abdullah ed-Devsîye³⁷'den rivayet edilen şu hadisle delillendirmişlerdir. Ümmü Abdullah demiştir ki: Resulullah (a.s) şöyle buyurdu: "Cuma namazı, içinde dört kişiden başka kimse olmasa bile her köyde farzdır."³⁸ Başka bir rivayette: "Cuma namazı, içinde dördün-

²⁸ Meşhur Hanefî usul ve fıkıh bilgini Debûsî'nin fıkıhla ilgili bir eseridir. Bu eser tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu kitap hakkında bilgi için bk. Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (çev. Ferhat Koca), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 55-57.

²⁹ **Merfû** Hadis: Râvinin (ister sahâbî, ister tabiin isterse başkası olsun) doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nispet ederek rivayet ettiği hadistir (Bk. Suyûtî, *et-Tedrib*, I, 207).

³⁰ Aynî, Bedreddin, Mahmud b. Ahmed, *'Umdetu'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Muessesetu'l-Halebî, Kahire 1972, V, 271.

³¹ İbn Hémâm, Abdurrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef* (nşr. Haburrahmân el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî, 2. bs., Beyrut, 1403/1983, III, 167.

³² Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin olup hicri V. Asır Hanefî fakihlerindedir. 483/1090'de vefat etmiştir (Biyografisi hakkında bk. Koca, Ferhat, *DiA*, XV, 135; Özel, Ahmet, *Hanefî Fakihleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1990, s. 42).

³³ Şâfi'î, Muhammed b. İdris, *el-Um*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 2. bs., 1393/1972, I, 190; Nevevî, *el-Mecmû*, IV, 422-424.

³⁴ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Kudâme, *el-Kâfi fi fıkhi'bnî Hanbel* (nşr. Zuheyr eş-Şâviş), el-Mektebu'l-İslâmî, 5. bs., Beyrut, 1988, I, 216.

³⁵ Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-Devânî*, I, 259; Ezherî, Salih Abdussemî el-Âbî, *es-Semeru'd-Dânî şerhu Risâleti'l-Kayrevânî*, el-Mektebetu's-Sekâfiyye, Beyrut, ts., s. 233; 'Adevî, Ali es-Sa'îdî, *Hâşiyetu'l-'Adevî* (nşr. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î), Beyrut, 1412/1991, I, 470.; Mâlikî, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, *Kifâyetu'l-Tâlibi'r-Rabbânî Şerhu Risâleti'bnî Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (nşr. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1991, I, 469-470.

³⁶ Buhârî, "Salât", I, 304.

³⁷ Metnin aslında "ed-Debûsî" şeklinde yazılmıştır ki doğrusu "ed-Devsîye"dir.

³⁸ Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, III, 179.; Bu hadisle yapılan istidlalin eleştirisi için bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhâllâ bi'l-âsar* (nşr. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, III, 249-250.

cüsü imam olan üç kişiden fazla kimse olmasa bile her köy halkına farzdr."³⁹ İbnü'l-Münzir demiştir ki: "Ömer b. Abdulaziz şöyle yazdı (talimat gönderdi): "Hangi köyde elli kişi bir araya gelirse Cuma namazını kılsınlar."⁴⁰ Başka bir rivayette "otuz kişi" olarak geçmektedir.⁴¹ Ebû Umâme'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Cuma namazı elli kişi olunca farz olur, bundan aşağısına olmaz."⁴²

4.2. Şehir Dışındaki Kişilerin Durumu

İhtilaf edilen ikinci nokta, kendisinde Cuma namazının farz olduğu bir belde ve civarı dışında bulunan kimsenin durumudur.

Ebû Hanîfe'ye göre, şehir ve çevresinden dışarıda olan kimseye -ezanı işitsin işitmesin- Cuma namazı farz değildir.⁴³ Kendisine, Kûfe ile arasında bir nehir yatağı bulunan "Zubârâ"⁴⁴ halkına Cuma namazının farz olup olmadığı sorulduğunda, farz değildir demiştir.⁴⁵

Şâfi'î'ye göre, müezzin gür sesli ve yüksek bir yerde olup, başka sesler ve rüzgarın da olmadığı bir yerde ezanı duyacak bir mesafe kadar şehir dışında bulunan kimseye Cuma namazı farzdır.⁴⁶

el-Leys b. Sa'd ve İmâm Mâlik'e göre, şehirden üç mil (5,544 m.=yaklaşık 5,5 km.) uzakta olan kimseye Cuma namazı farzdır.⁴⁷ Diğer Mâlikî fakihleri ise, sakin bir ortamda, müezzin yüksek bir yerde ve sesin duyulabileceği azami mesafe de üç mil kadar dışarıda olan kimseye Cumanın farz olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸

Rabî'atu'r-Re'y⁴⁹ ise dört mil (7,392 km.) uzakta olana farz olduğunu söylemiştir. Yine ondan yapılan bir nakle göre de, ezanı işitip evinden çıkarak namaza yetişebilecek durumda olana farzdır.⁵⁰

³⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 9.

⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, III, 178.; Kurtubî, X, 6836.

⁴¹ Kurtubî, X, 6835.

⁴² Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 4; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 244.

⁴³ İbn 'Abdîlber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *et-Tenhid* (nşr. Mustafâ b. Ahmed el-'Alevî-Muhammed Abdulkebir el-Bekrî), Vezâretü 'Umûmî'l-Evkâf ve 'Ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387/1968, X, 280; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 23.

⁴⁴ Kûfe civarında bir yeleşim yeri olup metinde "Ziyâde" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu çevirideki gibidir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, III, 129).

⁴⁵ Kurtubî, X, 6828; Söz konusu yerin ismi Kurtubî ve *el-Eğânide* (بئر) şeklinde yer alırken (bk. İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. El-Hüseyn *el-Eğânî* (nşr. Semîr Câbir), Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut, ts., XI, 241.) tarih kaynaklarında بئر biçiminde yer almıştır.

⁴⁶ Şâfi'î, *el-Um*, I, 192; Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali, *el-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 109; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 407.

⁴⁷ Mâlik, Mâlik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-kubrâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., I, 153.

⁴⁸ Nevrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devânî*, I, 262.

⁴⁹ Asıl adı Rabî'a b. İbn Ebî Abdîrrahmân olup İmâm Mâlik'e hocalık yapmış Medine'nin ünlü fakihlerindedir. 136/753 yılında vefat etmiştir (Biyografisi hakkında bk. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Na'im el-'Arkasûsî), Muessesetu'r-Risâle, 9. bs., Beyrut 1413/1992, VI, 89-96).

⁵⁰ İbn 'Abdîlber, *et-Tenhid*, X, 278.

İbn Ömer, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'e göre altı mil (11, 088 km.) uzakta olana farzdır. Zuhrî'den gelen nakle göre ise ezanı işitebilen kimseye farzdır.⁵¹

Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'ye göre, ezanı duyan kimseye farzdır. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *Cuma namazı ancak ezanı işitene farzdır.* Bu hadisi Dârekutnî rivayet etmiştir.⁵² Bütün bu görüşlerin benzeri Hanefî fakihlerinden de rivayet edilmiştir.

4.3. Cumanın Sahih Olması İçin Gereken Cemaat Sayısı

Şâfi'î en az kırk kişinin olması gerektiğini söylemiştir. Onun bu konudaki delili daha önce zikri geçen Abdurrahman b. Ka'b'in rivayet ettiği hadis ile Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği hadisdir. Câbir demiştir ki "sünnet (uygulama), kırk ve daha yukarı sayıda insan olması halinde Cuma ve bayram namazlarının kılınması gerektiği şeklinde olmuştur. Çünkü bu sayı bir cemaattir." Bu hadisi Dârekutnî rivayet etmiştir.⁵³

Hasan el-Basrî en az iki kişi olması gerektiğini⁵⁴ söylemiştir.⁵⁵ Ebû Yusuf⁵⁶ ise en az üç kişi olmalı demiştir.⁵⁷ Ebû Hanîfe,⁵⁸ Süfyân es-Sevrî ve İmam Muhammed⁵⁹ en az dört kişi olmalıdır demişlerdir.⁶⁰ İmâm Mâlik ve Rabî'a'ya göre en az on iki kişi olmalıdır.⁶¹ Onların bu konudaki delilleri daha önce zikri geçen Mus'ab b. Umeyr hadisidir. İmâm Mâlik'den gelen başka bir rivayete göre belli bir sayı şart değildir.⁶² Onun bu konudaki delili, daha önce zikredilen İbn Abbâs hadisi ile Zuhrî'den gelen rivayettir. Ebû Hanîfe, Hasan Basrî, Süfyânı Sevrî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in delilleri ise şudur; Cuma da cemaatin şart olduğu icma ile sabittir. Dolayısıyla kendilerine cemaat denebilecek asgari sayı şart koşulur ki bu sayı da Hasan Basri'ye göre iki, Ebû Yusuf'a göre üç, Ebû Hanife'ye göre ise dört kişidir.

4.4. Devlet Başakını ya da Vekilinin İzni

⁵¹ Kurtubî, X, 6828.

⁵² Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 6; Bu hadisin bir başka varyantı şöyledir: *Cuma namazı, ezanı işiten herkese farzdır* (Ebû Dâvûd, "Salât", 212, Hd. No:1056, I, 345).

⁵³ Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 3.

⁵⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 422.

⁵⁵ İbn Hazm'ın verdiği bilgiye göre Hasan el-Basrî Ebû Yusuf ile aynı görüştedir (Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 249).

⁵⁶ Asıl metinde Ebû Yusuf b. Sa'd şeklinde yer almıştır. Muhtemelen Ebû Yusuf ve el-Leys b. Sa'd demek istenmektedir. Çünkü Ebû Yusuf b. Sa'd adında bir fakih yoktur. Ayrıca daha önce de geçtiği gibi müellif el-Leys'in görüşlerine de yer vermektedir.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 24.

⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 24.

⁵⁹ Bazı kaynaklarda İmam Muhammed'in görüşünün Ebû Yusuf ile aynı olduğu ifade edilmişse de doğrusu onun görüşü Ebû Hanîfe'ninki ile aynıdır (bk. Merginânî, Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, ts., I, 83; Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, I, 600).

⁶⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 422.

⁶¹ Bk. Dimyâtî, *es-Seyyid el-Bekrî b.es-Seyyid Muhammed, l'ânetu'l-tâlibîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., II, 57; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, 1973, III, 285.

⁶² Bk. 'Abderî, Muhammed b. Yusuf, *et-Tâc ve'l-iklîl*, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut, 1977, II/161; Hattâb, Muhammed b. Abdurrahman, *Mevâhibu'l-celîl*, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut, 1398/1978, II, 162.

Hanefiler Cuma namazının sahih olabilmesi için devlet başkanının izninin şart olduğunu söylemişler ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisini delil getirmişlerdir.⁶⁵ "Zâlim olsun âdil olsun bir devlet başkanı olup da Cuma namazını [hafife alarak veya inkâr ederek]⁶⁴ kılmayan kimsenin Allah (c.c.) iki yakasını bir araya getirmesin! İşinde hayır görmesin! Haberiniz olsun ki onun namazı yoktur..."⁶⁵ Onlara göre, hadiste tehdidin "وله إمام /imamı olduğu halde" şeklindeki hal (durum) cümlesiyle kayıtlanması Cuma namazında imamın (devlet başkanının izninin) şart olduğunu göstermektedir. Hasan Basrî dört şeyin devlet başkanının iznine tabi olduğunu söylemiş ve bunlar arasında Cuma ve bayram namazlarını da saymıştır.⁶⁶ Habîb b. Habîb de Cuma namazı ancak "emîr (devlet başkanı)le kılınır"⁶⁷ demiştir. İbn Münzir: "Sünnet (uygulama), Cuma namazını kıldırarak olanın devlet başkanı (sultan) ya da vekalet verdiği kimse olduğu yönünde sabit olmuştur" demiştir.⁶⁸ Yine bu görüşte olanlar, "Allah (c.c.)'ın zikrine koşun!" ayetinin devlet başkanının şart olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü ayette "Allah (c.c.)'ı zikretmeye" denilmesi, namaza gitmeyi hatırlatacak bir zâkir (hatırlatıcı) olmasını gerekli kılmaktadır ki, o da "ikâmet/kıldırma velayeti/yetkisi"ne sahip olmalıdır. Bir başka gerekçeleri de şudur; Cuma günü büyük kalabalığın önüne geçmek bir şeref/onur ve yüksek bir merteye sayılır. Böyle olunca, baş olma ve öne geçme hevesinde olan herkesin koştuğu/yarıştığı, dolayısıyla niza ve çekişmenin meydana gelmesiyle, insanların birbirlerini öldürmesi ve namazı terkederek ihmal etmeleri sonucuna götürecek bir mevki haline gelebilir. İşte bu sebepten dolayı Cuma namazı için toplanan kalabalığın önüne geçmek, kendisine itaat edilmesi gereken veya cezalandırmasından korkulan bir otorite sahibinin emriyle olmalıdır ki fitnenin önü kesilmiş, Cuma namazı amacına ulaşmış olsun.⁶⁹

Aralarında Malikiler ve Şafiîlerin de olduğu bir grup alim de, devlet başkanı veya vekilinin izninin şart olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da şu delillere dayanmışlardır; Hz. Osman muhasara/kuşatma altında olduğu halde Hz. Ali Cuma namazını kılmış ve hiç kimse buna karşı çıkmamıştır. Yine Kûfe valisi olan Velîd b. 'Ukbe bir defasında Cuma namazına gelmeyi geciktirmiş, bunun üzerine namazı İbn Mes'ûd kıldırılmış ve kimse de buna karşı çıkmamıştır. Medine valisi olan Sa'îd b. el-Âs Medine dışına çıktığında Ebû Mûsâ el-Eş'arî izin almaksızın Cuma namazını kıldırmıştır.⁷⁰

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 25, 34; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 83; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 261; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 26-27.

⁶⁴ Köşeli parantez içi hadisin İbn Mâce'deki varyantında yer aldığı halde risalenin metninde yer almamıştır. Bu sebeple söz konusu rivayet dikkate alınarak tarafımızdan eklenmiştir.

⁶⁵ Müellif hadisin konuyla doğrudan ilgili kısmını burada vermiştir. Hadisin tamamı için bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, I, 343.; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, III, 171.

⁶⁶ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 27.

⁶⁷ Tabîînin fakihlerinden el-Hakem b. 'Uteybe (ö. 115/733) ve Katâde b. Di'âme (ö. 117/735)'nin de böyle dedikleri rivayet edilmektedir. (Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 11.)

⁶⁸ Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 414.

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, I, 587-588; Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 414-415.

⁷⁰ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 117.; Dimiyâfî, *l'ânetu't-tâlibin*, II, 58.

4.5. Şehrin Tarifi

Cuma namazı kılınacak yerin şehir veya civarı olmasını şart koşanlar, Cuma namazının sahih olması için şart olan şehrin tarifi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir rivayete göre şehir, "hükümleri ve hadleri uygulayan bir emiri ve bir hâkimi (yargıcı) bulunan her yerdir." Kerhî,⁷¹ Serahsî, el-Hidâye ve el-Kâfi sahipleri⁷² bu tarifi tercih etmişlerdir.⁷³ Hükümlerin uygulanmasından maksat, bilfiil uygulamak değil, -Tuhfetu'l-Fukahâ ve diğer kitaplarda açıklandığı gibi- uygulama imkanına sahip olmaktır.⁷⁴

Bir diğer rivayete göre ise şehir, "çarşısı-pazarı, caddesi-sokağı, mahal- leleri, mazlumun hakkını alan bir valisi ve meydana gelen problemlerde ken- disine müracaat eden bir âlim(bilgin) olan beldedir."⁷⁵ et-Tuhfe ve diğer eser- lerde bu tarif tercih edilmiştir.⁷⁶

Bir başka rivayete göre şehir, "ahalisinin,⁷⁷ en büyük camisine sığma- dığı yerdir." Bu Ebû Yûsuf'un görüşü olup Muhammed b. Şuçâ' es-Selcî (ö. 266/879)de bu görüşü tercih etmiş,⁷⁸ el-Muhît sahibi⁷⁹ "tariflerin en güzeli- dir" demiştir. el-Kunye⁸⁰ adlı kitapta da "bu en doğrusudur, fakihler de bu görüş üzeredirler" denmiştir. Ben derim ki, "halkını en büyük camisinin al- madığı..." ifadesi, kendilerinde birden fazla mescid olmayan Mekke ve Medi- ne'yi -ki onların şehir olduklarında kuşku yoktur- kapsamıyor olmasına rağmen, mescitlerin birden fazla olmasının şart koşulmasını gerektiriyor..

Bazıları da şehri, "içinde her sanatkârın başka sanata ihtiyaç duymak- sızın kendi sanatıyla geçinebildiği yer" olarak tarif etmişlerdir.⁸¹ Yine bazı

⁷¹ Asıl adı Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Hüseyin olup 260/873'de Kerh'de doğdu. Kendi döneminin en önde gelen Hanefî müçtehitlerinden biri idi. 340/952'de Bağdat'ta vefat etmiştir. (Bk. Özel, s. 32).

⁷² "el-Hidâye"den maksat Merginânî'nin meşhur eseridir. Müellifin "el-Kâfi"den kimin eserini kastettiğini ise tam olarak tespit edemedik. Zira fıkıh literatürümüzde bu isimle anılan birden fazla eser bulunmaktadır. Bununla birlikte bu eserin Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed en-Neseî (ö. 710/1310)'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir.

⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 23; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 82.

⁷⁴ Bazı kitaplarda ibare "uygular" anlamında *يُنْفِذُ* şeklinde geçerken *et-Tuhfe* de "uygulama gücüne sahip" anlamında *يُنْفِذُ* şeklinde geçmektedir. Bk. Semerkandî, Alaüddin Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetu'l-fukahâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, I, 162.

⁷⁵ Müellif tarifi bu şekilde vermekle beraber, tarifi *Tuhfetu'l-Fukahâ*'daki özgün şekli şöyledir. "çarşısı-pazarı, caddesi-sokağı, mahalleleri ile, kendi gücü ve bilgisiyle veya başkası(danışmanları)nın bilgisiyle zâlimden mazlumun hakkını alan ve meydana gelen problemlerde insanların kendisine başvuracağı valisi olan büyük bir belde- dir." Görüldüğü gibi tarifi orjinalinde "bir alimi olan" ifadesi yoktur. (Bk. Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, I, 162); Krş. Kâsânî, *Bedâi'*, I, 585; İbn 'Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz, *Reddu'l-muhtâr*, Şirketu Mektebeti ve Matbaati'l-Halebî, 3. bs., Kahire, 1984, II, 146.

⁷⁶ Bk. Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, I, 162.

⁷⁷ Ahaliden maksat, Cuma namazıyla mükellef olanlardır.

⁷⁸ Bk. eş-Şeybânî, İmam Muhammed b. Hasen, *el-Câmi'u's-sağîr*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1406/1985, s. 113; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 82.

⁷⁹ Hanefî fıkıh literatüründe bu isimle anılan iki önemli eser vardır. Birisi Radiyyuddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî (ö.544/1149)'ye aittir ki *el-Muhîtu'r-Radevî* diye bilinmekte olup henüz basılmamıştır. İkincisi ise Burhanuddin Mahmud b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219)'ye olup *el-Muhîtu'l-Burhânî* diye meşhurdur. Bu eser Abdulkerîm Sâmî el-Cundi tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta bulunan Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 2004'de 9 cilt olarak neşredilmiştir. Bahî'tin burada zikrettiği *el-Muhîtu* bu olsa gerek.

⁸⁰ Hanefî fakihlerinden Ebu'r-Recâ Necmuddin Muhtâr b. Mahmûd (ö. 658/1260)'a ait bir fıkıh kitabı olup tam adı *Kunyetu'l-Munye li tetmîmi'l-Gunye*'dir.

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 23; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 584.

kimseler, "içinde her türlü mesleğin icra edildiği yer" olarak tarif ederken,⁸² bazıları, on bin savaşçısı, kimileri bin savaşçısı olan yer, kimileri nüfusu zahmetsiz bir şekilde sayılamayan yer, kimileri hergün bir insanın doğup bir insanın öldüğü yer olarak tarif ederler. Daha pek çok tarif vardır.

Görülüyor ki bu görüşlerin çoğusunda tarifler zahir itibariyle Mekke ve Medine'yi kapsamadığı için sahih değildir. Zira, ikisinde de birden fazla mescid yoktur. Her ikisinde de, her sanatkârın sadece kendi sanatıyla yaşaması mümkün olmadığı gibi, oralarda her türlü sanat mevcut da değildir. Hatta başka yerde olup da kendisinde pek çok mesleğin bulunmadığı hiçbir memleket yoktur.

Özetle, Mekke ve Medine'yi kapsamayan hiçbir tarif doğru değildir. Çünkü ikisi de kuşkusuz şehirdir. İkisinde de Cuma ve bayram namazları Hz. Peygamber (s.a.s.)'in zamanından bugüne kadar kılınmıştır. Mekke veya Medine gibi olan her memleket böyledir. Çünkü Cuma namazı için "şehri" şart koşana göre Mekke ve Medine birer şer'î ölçüdür. Kanaatimiz odur ki, bu tarifler lafzî (sözde tarif) olup onlarla sadece dikkat çekilmek istenmiştir. Bunların hiç birinin "muttarit" (ağyarını mani/tanım dışı kalması gereken unsurları içermemiş) ve "mun'akis" (efradını câmi/tanım kapsamında olması gereken bütün unsurları içermiş) olması şart değildir (beklenemez). Bu tariflerle kastedilen, Süfayn-ı Sevri'den nakledilen: "Şehir, mutlak anlamda şehir denildiğinde, insanların şehir olarak kabul ettikleri Basra, Kûfe, Dımaşk gibi yerlerdir"⁸³ şeklindeki tariftir." İmam Ebû'l-Kâsım⁸⁴ demiştir ki: "Vali veya kâdı, içinde çarşı-pazarı olan bir köyde Cuma namazının kılınmasına yahut orada cami yapılmasına izin verdiğinde, mesele ihtilafı olduğu için orada Cuma namazı kılmak caizdir. Devlet başkanının emri "müçtehedun fih/ihtilafı bir meseleye" denk gelirse o emir yerine getirilir ve üzerinde ittifak edilmiş emir haline gelir."⁸⁵

Açıktır ki ihtilaf, çarşı-pazarı bulunan köye mahsus değildir. Zira yukarıda da geçtiği üzere böyle olmayan köyler hakkında da ihtilaf vardır. Bundan dolayı Fetâva'l-Hucce adlı eserin müellifi şöyle demiştir: "Küçük köylerde Cuma namazının farzını müteakip dört rekâtlık sünnetinden sonra, ihtiyaten iki rekât vaktin sünneti ardından da dört rekât (zuhr-i âhir) kılınmalıdır. Kentler ve büyük köyler de ise şartlar tahakkuk ettiği için aslolan Cuma namazının sahih olmasıdır. Dolayısıyla burada bir şüphe olmadığından o günkü öğle namazı tekrar kılınmaz."⁸⁶

⁸² Suğdi, Ebu'l-Hasan Ali b. El-Hüseyn (ö. 461/1069), *en-Nutef fi'l-Fetâvâ* (nşr. Salâhuddîn en-Nâhî), Muessesetu'l-Risâle-Dâru'l-Furkân, 2. bs., Beyrut-Ammân, 1404/1984, I, 91.

⁸³ Kâsânî, *Bedâi'*, I, 584.

⁸⁴ Müellifin "İmam Ebu'l-Kâsım" ile kimi kastettiği tam anlaşılammakla birlikte bu zatın Ebu'l-Kâsım Ahmed b. İsmet es-Saffâr (ö. 336/938) olduğunu tahmin ediyoruz. Zira, Kâsânî'nin bu zattan naklettiği "mısır/şehir" tarifi buradakine yakındır. (Bk. Kâsânî, *Bedâi'*, I, 584).

⁸⁵ Buna benzer bir bilgi için bk. İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, II, 147.

⁸⁶ Burada adı geçen esere ulaşma imkanı bulamadığımızdan bilgiyi kaynaklandırmadık. Ancak diğer Hanefî fikhî kitaplarında benzer bilgilerin var olduğunu belirtmek gerekir.

4.6. Bir Beldede Birden Çok Camide Kılınması

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bir beldede birden çok camide kılınması mutlak surette caiz değildir.⁸⁷ Şafi'î müçtehitleri arasında ise bu konuda dört görüş vardır:⁸⁸

1- Çoğunluğun doğru kabul ettiği bu görüşe göre, tek bir yerde –velevki bu yer cami/mescid olmasa dahi- toplanmak normal şartlarda kesin surette katlanılamayacak derecede bir sıkıntıya yol açmadıkça, bir beldede birden fazla camide kılmak caiz değildir. Nitekim eş-Şihâb b. Hacer ve eş-Şeyh er-Remlî bu kaydı koymuşlardır.⁸⁹ Burada, baskın kanaate (galip zan) göre camiye gelecek olanlara mı, yoksa bilfiil namazı kılanlara mı, yoksa namazı sahih olanlara mı, yoksa namaz kendilerine farz olanlara mı itibar edileceği hususu ihtilafli olup bunların herbirini söyleyenler vardır. Şu kadar var ki, itimat edilen kanaat eş-Şihâb b. Hacer ve eş-Şems er-Remlî'ninkidir.

2- Bir beldede birden çok camide Cuma namazı kılmak mutlak surette caiz değildir. Meşakkat dikkate alınmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) ve kendinden sonra gelen râşit halifelerin uygulamaları bundan başka olmamıştır. Ayrıca Cuma namazının esprisi İslâm'ın şe'âirini (sembolik anlamını) göstermek ve müslümanların birliğini sağlamaktır. Bu görüşün delil yönünden daha güçlü olduğu söylenmiştir ki Tâcuddîn es-Subkî (ö. 771/1369) bu görüşü desteklemek için uzun uzadıya izahlar yapmıştır.⁹⁰

3- Eğer, şehrin ortasından bir nehir geçiyorsa, o zaman iki ayrı şehir olacağından her iki yakada da Cuma namazı kılınabilir.

4- Eğer şehir birden çok köyün birleşmesiyle oluşmuş ise, birleşen köylerin sayısı kadar camide Cuma namazı kılınabilir.⁹¹

Bir şehirde birden çok camide Cuma namazı kılınamayacağını söyleyenlerin delili şudur; Cuma namazı ve onunla ilgili şartlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasına bağlı ve onunla sınırlı olup, ilgili hükümler ve şartlar O'nun uygulamalarının ötesine geçemez. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, başlangıçta ve müslümanların yayılıp çoğalması zamanlarında cemaatlerin ayrı ayrı toplanmasına izin vermeyip, Cumayı tek mescidde kaldırması ve kendisinden sonra râşit halifelerin uygulamalarının da o şekilde devam etmesi, O'nun nitelediği ve kendisi için bir takım şartlar koştuğu Cuma'nın özelliklerinden olmuştur. Şayet birden çok camide Cuma caiz olsaydı

⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, I, 586.; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 25.; İmam Muhammed'e göre ise bir beldede birden fazla camide Cuma namazı kılmak mutlak surette caizdir. (İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 25.) İmam Serahsî de, Ebû Hanîfe'den bu konuda gelen sahih görüşün mutlak cevaz yönünde olduğunu ve fetvanın böyle olması gerektiğini ifade etmektedir. (Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 120-121).

⁸⁸ Bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 492-493.

⁸⁹ Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Hacer, *Tuhfetu'l-Muhtâc şerhu'l-Minhâc*, Daru'l-Fikr, b.y.y., ts., II, 426; Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetu'l-muhtâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984, II, 301.

⁹⁰ Bk. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 281.

⁹¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 281.

Hız. Peygamber (s.a.s.) -bir kere bile olsa- elbette bunu ya sözlü ya da fiilî olarak açıklardı.

İmam Muhammed'e göre birden çok camide Cuma namazı kılınabilir. Bu onun Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği görüştür. Çünkü (bu konudaki) deliller mutlak ve belirgin zorluk vardır. Özellikle İstanbul, Kahire gibi büyük kentlerde bu zorluk daha belirgindir. Şemsuleimme⁹² es- Serahsî demiştir ki: "Ebû Hanîfe'nin sahih görüşü, Cuma namazının bir şehirde birden çok camide kılınabileceği şeklindedir ki bu esas alınmalıdır."⁹³

4.7. Vaktin Farzı

Cuma günü öğlen vaktinde kılınan farz, Ebû Hanîfe'ye göre öğle namazının farzı olup Cuma namazı onun bedelidir. Çünkü her gün öğle namazı kılınacağı konusundaki deliller çoktur. Bundan dolayıdır ki o gün Cuma namazını kaçırmış olan öğle namazını kılar.⁹⁴ İmam Mâlik ve İmam Şafî'î'ye göre vaktin farzı Cuma namazıdır.⁹⁵ Çünkü Cuma namazının eda edilmesi emredilmiş, terki halinde ceza görüleceği bildirilmiş ve Cuma namazını kılamama durumu söz konusu olmadıkça öğle namazı kılınması yasaklanmıştır.

10. Cuma Namazından Sonra Zuhr-i Âhir Kılınması

Şafî'îlere göre Cuma günü farzdan sonra öğlen (zuhr-i âhir)in ihtiyaten kılınması gerekir.⁹⁶ Bununla ilgili ayrıntılar Şafî'î mezhebi kitaplarında anlatılmıştır. Sonraki dönem Hanefî âlimleri de bu görüşü benimsemişler ve ihtiyaten kılınması gerektiğini söylemişlerdir.⁹⁷ Gerekçeleri ise, Cuma namazı kılınacak yerin şehir olması, şehrin tarifi, birden çok camide kılınıp kılınmayacağı, şart olan cemaatin sayısı ve devlet başkanı veya vekilinin izninin gerekip gerekmediği konularındaki görüş ayrılıklarıdır.

Bütün bu izahlardan sorunun cevabı anlaşılmış bulunmaktadır. Yine anlaşılmaktadır ki, Cuma namazı ile ilgili konularda kesin olan ve üzerinde ittifak edilen şey, Cuma namazının kesin bir surette farz olduğu, terk edilmesinin caiz olmadığı, inkâr edenin küfre gireceği, İslâm'ın sembollerinden olduğu ve ihtilaf edilen konuların -gerek şartlarına ilişkin gerek diğer meselelere ilişkin- delillerinin zannî olduğudur. Dolayısıyla Cuma namazına ilişkin farziyetin delili kat'î/kesin, şartlarına ilişkin deliller ise zannîdir. Açığı ki, Cuma kılınacak yerin şehir olması şartı ile devlet başkanının izni şartı, onlarsız Cumanın olmayacağına dair bir durumdan ötürü değildir. Zira, bu şartlarla Cuma namazı arasında bir "mülâmet/münasebet/uyum" yoktur. Devlet

⁹² Risâlenin aslında "Şemsuddîn" şeklinde geçmektedir. Doğrusu tercümedekidir.

⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 120; Krş. İbn Nuceym Zeynelabidin b. Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., II, 154, 325; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 25.

⁹⁴ Bu konuda Hanefî mezhebi içinde de görüş ayrılığı vardır. Bu meselenin ayrıntısı hakkında bk. Kâsânî, *el-Bedâi'*, I, 578-581.

⁹⁵ Şâfi, *el-Kaffâl* Muhammed b. Ahmed, *Hilyetu'l-'ulemâ* (nşr. Yâsin Ahmed İbrâhîm), Muessesetu'r-Risâle-Dâru'l-Erkam, Beyrut-Ammân, 1400/1980, II, 227; Nefrâvî, *el-Fevâkih*, I, 257.

⁹⁶ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 438.

⁹⁷ İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 154-155.

başkanının izninin şart koşulması –bu şartı öngörenlerin dedikleri gibi- anlaşmazlığı engellemek içindir. Şehrin şart koşulması ise, Cuma namazını kılmakla emrolduğumuz yerin beyan edilmesine/belirlenmesine yöneliktir. Yine açıktır ki Allahu Teâlâ rahmeti ve keremiyle şunu takdir etmiştir: Müçtehidin, yerinde ve bir şekilde bulunduğu sonuç müçtehidin kendisi hakkında Allah (c.c.)'ın bir şeriatidir/hükmüdür. Bu hükümlerle amel eden herkesin yaptığı iş, bir tâat ve sahih (geçerli) bir ibadet olur. Eğer o müçtehit hata ederse, bu bizim bilgimize ve onun içtihadının bulunduğu sonuca göre değil, sadece Allah (c.c.) katındaki hükme göre hata olur. Bizim bilgimize göre onun bulunduğu sonuç doğrudur. Bunda icma edilmiştir.

Yine bilinmektedir ki, üzerindeki sorumluluktan kesin bir surette kurtulmak ve bütün mezheplere göre farzı yerine getirmiş olmayı isteyen mükellef için ihtiyata en uygun olan; her hangi bir müçtehidin –çok küçük köy de olsa- Cumanın farz olduğunu söylediği her yerde Cuma namazını kılması, ardından başka bir müçtehidin, şartlarını taşımadığı gerekçesiyle Cumanın farz veya sahih olmadığını söylediği her yerde o günün farzına niyet ederek öğleyi (zuhr-i âhir) kılmasıdır. Bunun sebebi dediğimiz gibi, Cuma namazının terk edilmesi, inkâr edilmesi ve gevşeklik gösterilmesi caiz olmayan kesin bir fariza olmasıdır. Bu durumu gösteren delili kat'î, bunun dışındaki ihtilafli konuların delilleri ise zannîdir.

Yukarıda Fetâva'l-Hucce eserinden nakletmiştik ki, “küçük köylerde Cuma namazının farzını müteakip dört rekatlık sünnetinden sonra, ihtiyaten iki rekat vaktin sünneti ardından da dört rekat (zuhr-i âhir) kılınmalıdır.” Müellifin, en sonki dört rekattan kastı “bu günkü öğle” diye niyet edilen dört rekattır. Ancak şunu ifade edelim ki, Cumadan sonra ihtiyaten zuhr-i âhirin kılınması küçük köylere mahsus bir durum değildir. Çünkü, zuhr-i âhirin kılınmasından maksat ihtiyatlı davranmış olmak ve âlimler arasındaki ihtilafli durumlardan kurtulmaktır. Bu husus ise küçük köylere has değildir. Aksine Cuma namazının sıhhat veya vucûb şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda ihtilaf edilen her yerde bu durum tahakkuk etmektedir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi ihtilaf küçük köylere özgü değildir.⁹⁸

11. Konuya İlişkin Bir Kuşkunun İzahı

Şayet, “sizin bu söylediğiniz ihtiyat değildir; çünkü ihtiyat, en güçlü delilin gereğini yapmaktır” şeklinde bir soru söz konusu olursa, ona cevabımız şudur; İhtiyat⁹⁹ iki anlama gelir; birincisi; yukarıda söz konusu edilen

⁹⁸ Müellifin aşağıda ihtiyata ilişkin yaptığı açıklamalarının oldukça teknik ve doyurucu olduğunu kabul etmekle birlikte, “zuhr-i âhir”in kılınmasının gerektiği görüşüne katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü şartlara ilişkin olarak ihtiyata mesnet kılınan görüş ayrılıkları sadece mezhepler arasında değildir. Mezkur mezheplerden sadece her hangi birine göre dahi, Cuma namazının bütün şartları her zamana ve her yerde tahakkuk edememektedir. Bu durumda cumanın sıhhatinden şüphe edilecek olursa bu, tarihte hiçbir zaman Cuma namazının sahih olmadığı ve bundan böyle de olmayacağı anlamına gelir ki bu doğru bir yaklaşım değildir.

⁹⁹ İhtiyat konusunda tarafımızdan müstakil bir kitap çalışması yapılmaktadır.

anlamdır ki bu, şer'î hükmü elde etmek için delilleri inceleyen ve ayrıntısı usul kitaplarında belirtilen tercih nedenleriyle delilleri birbirlerine tercih eden kişilerin ilgi alanına girmektedir. Delilleri bu şekilde inceleyebilmek ise mutlak ya da mezhepte müctehide veya mezhebin görüşleri arasında tercihte bulunabilen müctehide özgü bir durumdur. İkincisi ise, görevleri yapma ve üzerimizde bulunan sorumluluktan kesin olarak kurtulma konusundaki ihtiyattır. Bunun bir örneği şudur, imamlar ittifak etmişlerdir ki bir kimse beş vakit namazdan birini kılmadığını hatırlar da bunun hangi vakit olduğunu unutursa, o kimsenin söz konusu namazın sorumluluğundan tereddütsüz kurtulması için beş vakit namazın tamamını kaza etmesi gerekir. "Murâ'âtu'l-Hilâf" kaidesi de bu kabildendir.¹⁰⁰ Birinci anlamda ihtiyatlı davranmak, deliller üzerinde inceleme yapan kimsenin yapması gereken bir iştir. Dolayısıyla o kimsenin, usul alimlerinin açıkça belirttiği gibi daha kuvvetli olan delili bırakıp zayıf olana tutunması caiz değildir.

İkinci anlamda ise ihtiyatlı davranmak, az önce zikrettiğimiz misaldeki (beş vakitten hangisini kılmadığını unutanın durumu) biçimde vacip olabileceği gibi, "murâ'âtu'l-hilâf"taki gibi vacip olmayabilir de. Bizim buradaki meselemizde ise, bu konuda mezhep imamlarının delillerine insafı bir şekilde bakıp şer'î hüküm konusunda ihtiyat gösteren kimse açısından ihtiyat birinci anlamda olabilir. Çünkü, Kur'an ve sünnette Cuma namazının farzietini gösteren deliller kesin olup bir şüphe taşımamaktadırlar. Bunun üzerinde icma hasil olmuş ve seleften bize kadar ayrıntılı biçimde gelmiştir. Bu deliller genel ('âmm) nitelikte olup, cemaatin az ya da çok, Cuma kılınacak yerin şehir, küçük veya büyük köy, bir yerde birden çok camide kılınabilmesi veya kılınamaması, devlet başkanının veya vekilinin izin vermesi ya da vermemesi, bir yerde birden çok camide kılınması halinde önce kılınan ile sonra kılınan vb. bütün bu hususlar arasında bir ayırmadan söz etmemektedir. Evet bu delillerin tahsis edilerek, onların genel hükmü içerisinde çocuk, deli, kadın, hasta ve yolcu olanlar çıkarılmıştır. Ancak bunun dışındaki hususlara ilişkin ayrımları bildiren deliller zannîdir ve birbirleriyle çalışmaktadırlar ki, her müctehit kendince tercihe şayan gördüğü gerekçelerle bu delillerden bazısını tercih etmiştir. İyi incelendiğinde bu delillerin, kalbin hiç biri hakkında tatmin olmayacağı bir tarzda hâlâ çelişik oldukları görülür. Bu durumda delilleri incelemek isteyen kişinin, çelişik delilleri değerlendirme dışı tutması ve müctehit alimlerin bizzat kendilerinin koydukları fıkıh usulü kurallarını işleterek kesin delillerin umumunu dikkate alması gerekir. Böylece iki delilden en kuvvetli olanı esas almak anlamında en ihtiyatlı olan, -söylediğimiz gibi- bir imamın (müctehidin), kendisinde Cumanın farz ve sahih olduğunu söylediği her yerde Cumanın kılınmasıdır. Nitekim öğle namazının emredilmesi de geneldir. Dolayısıyla zikredilen anlamda ihtiyata en

¹⁰⁰ Bu kaidenin mahiyeti ve önemi hakkında bilgi için bk. Pala, Ali İhsan, "Kâ'idetu Murâ'âti'l-hilâfi'l-usûliyyeti ve devruhâ fi te'sîsi't-teşâmuhi beyne etbâ'i'l-mezâhibi'l-Fikhiyye", Ürdün'de bulunan "Câmi'atu Âli'l-Beyt" üniversitesi tarafından 15-17 Kasım 2005 tarihleri arasında düzenlenen *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye ve't-Tehaddiyâtu'l-Mu'âsıra* konulu sempozyumda sunulmuş tebliğ.

uygun olan her yerde Cumadan sonra öğle namazının kılınmasıdır. Bizim meselemizde ise ihtiyatın ikinci anlamda olması mümkündür. Tâ ki kişi mükellef olduğu ibadetin sorumluluğundan kesin olarak kurtulmuş olsun ki, bu durum özellikle Hanefilerin, şehrin tarifi konusundaki –yukarıda nakledilen-farklı yaklaşımları dikkate alındığında daha net görülür. Bu konuda Hanefilerdeki tercih edilen görüşün bir veya iki olması, söylediğimiz anlamda ihtiyata aykırı değildir. Burada ikinci anlamda ihtiyatla amel etmek, zaruret olsun olmasın dilediği müçtehidin görüşüyle amel etme hakkına sahip olan sıradan mukallit açısından zorunlu (vacib) değildir. Aynı şekilde sahih kanaate göre, başka müçtehidî içtihadı değil, amelde taklit etme hakkına sahip olan müçtehit açısından da (ihtiyatla amel etmek) zorunlu değildir.

Şayet, “ihtilafı noktalarda her müçtehidin görüşü kendi zannına göre doğru, başkasının (müçtehidin) zannına göre hatalıdır. Bu durumda kendi mezhebine göre batıl olduğu halde –ki batıl bir işe başlamak caiz değildir- Hanefi olan birisinin küçük köylerde Cuma namazı kılması nasıl caiz olur?” diye sorulursa deriz ki; Bir müçtehide göre başkasının içtihadının hatalı olması gerçekte değil, müçtehidin zannına göredir. Batıl olan bir amele başlamanın caiz olmamasına gelince, buradaki batıl, batıl olduğu apaçık (kesin) olan batıl ve hata olduğu apaçık olan hatadır. Bu da batıl ve hata olduğu hususunda icma edilen konulardadır. Çünkü bu durumlarda batıl ve hata, gerçekte batıl ve hatadır. Dolayısıyla bu tür batıl işlere başlamak hiçbir surette caiz değildir. Bizim meselemiz ise böyle değildir. Aksi halde yolculukta “cem’i takdîm” konusunda Hanefî olanın Şafi’î olanı taklit etmesi caiz olmazdı. Bilakis, Abdulazim el-Mekkî (ö.1061/1651)'nin Taklît risalesinde de açıkladığı gibi, namazın geçmesinden korkan hanefinin –kendi mezhebinin gereği olarak, ikindi veya yatsı namazını vaktinden önce kılmanın batıl olduğuna inanmasına rağmen- bu konuda Şafi’îyi taklit etmesi evlâdır.¹⁰¹ Bunun örnekleri gerçekten çoktur. Kaldı ki bizim meselemizde hem asıl hem de vasfî itibarıyla batıl bir amele başlamak söz konusu değildir. Aksine namaz batıl olsa da –bilindiği gibi- aslı itibarıyla değil, sadece vasfî itibarıyla batıl olacağı âşikârdır. Şu halde, –örneğin- köylerde Cuma namazını kılmak, başlanması caiz olmayan batıl bir amel değildir. Bilakis, bir müçtehidin vacib ve sahih olduğunu söylediği her yerde Cuma namazının kılınması, başka bir müçtehidin vacib ve sahih olmadığını söylediği her yerde de –Cumanın ardından öğle namazının kılınması, –örneğin namazın vaciplerinden birinin terkedilmesi gibi- iadeyi gerektiren ihtiyattan dolayı bir namazın iadesi (yeniden kılınması) mesabesindedir. Buna göre Cuma namazı veya ardından kılınan öğle namazından her biri şayet farz olarak sahih olmazsa, nafil olur.

¹⁰¹ bk. Mekkî, Muhammed b. Abdulazîm el-Moravî, *el-Kavlü's-sedîd fî ba'di mesâilî'l-ictihâdî ve'l-Taklîd* (nşr. Câsim b. Muhammed Muhelhil el-Yâsin-Adnân b. Sâlim), Dâru'd-Da've-Dâru'l-Vefâ, 2. bs., Kuveyt-Mansûre, 1992, s. 131-134.

İnsafli olan kimse bütün bunlardan anlar ki, doğrusu söylediğimizdir. Şu halde "müftüler sana fetva vermiş olsalar da kalbine danış ve dinini yavaşken ihtiyatlı davran". Çünkü din işi öyle zannedildiği gibi basit değildir. O, Allah (c.c.) katında büyüktür.

Cuma namazı ve zuhr-i âhir hakkında ayrıntılı bilgiyi el-Ecvibetu'l-Mısriyye 'ani'l-Es'ileti't-Tûniyye adlı risalemizde verdik. Ayrıntılı bilgi almak isteyenler oraya bakabilirler. Başarıya ulaştıran Allah (c.c.)'tır.